

Yasnovska, L. V. 2010b. *Davnoruski starozhytnosti Chernihivshchyny v istoryko-kulturnomu prostori ta naukovomu zhytti rehionu [Ancient Russian Antiquities of Chernihiv Region in Historical and Cultural Space and Scientific Life of Region]*. Avtoreferat dys. ... kandydata istorychnykh nauk. 07.00.01. Istoriiia Ukrainy. Chernihiv, 23 s. [In Ukrainian].

Dołzenko, J. 2017. Wariatywnosc terenowa w badaniu kraniologicznym ludnosci Czernihowa w X–XIII w. [Regional Variability in Craniological Studies of Chernihiv Population of the 10th — 13th Cent.]. *Znanstve na misel journal. The journal is registered and published in Slovenia*. Vol. 1. № 10 Slovenia. Ljubljana. P. 31–50. [In Polish].

УДК 94(061.236.6):323.281+340.12

DOI: 10.20535/2307-5244.47.2019.158268

М. Джафаров

*Інститут історії ім. А. Бакиханова
Національної академії наук Азербайджану*

M. Jafarov

*Institute of History named after A. A. Bakikhanov
of the National Academy of Sciences of Azerbaijan*

ЗНАЧУЩІСТЬ ТАЄМНИХ ТОВАРИСТВ У ПЕРІОД ХРЕСТОВИХ ПОХОДІВ

Key Features of Secret Societies in the Period of Crusades

Статтю присвячено особливостям відносин таємних товариств у період Хрестових походів: початок Хрестових походів, причини того, що папський престол закликав виступити проти ісламу, а також особливості боротьби таємних товариств за звільнення Єрусалима. На базі різноманітних джерел досліджуються дії таких таємних товариств як тамплієри й асасіни, їх відносини та взаємовигідна співпраця. Проаналізовано історичну роль таємних товариств, їх вплив на політичне життя в часи Хрестових походів.

Ключові слова: асасіни, тамплієри, Хрестові походи, Середній Схід, султан Салах-ад-Дін, Річард Левове Серце, Іран, Римська імперія, Урбан II.

The article explores the historical role of the secret societies in the Middle East and their relationships with the Vatican during the Crusades. Through archival documents and scientific sources the author conducts research on the influence of the Assassins and Templars on the policy of the Middle East during the modernity.

Keywords: Assassins, Templars, Crusades, Middle East, Sultan Salah Ah-Din, Richard Lionheart, Iran, Roman Empire, Urban II.

У статті досліджено історичну роль таємних товариств Середнього Сходу, їх відносини з Ватиканом у період Хрестових походів. На базі пер-

шоджерел і наукових праць автор розглядає вплив діяльності асасинів і тамплієрів на політику Середнього Сходу, порівнюючи його з сучасними прикладами.

Історія свідчить про те, що з найдавніших часів у різних країнах світу існували таємні товариства. В Середньовіччі зародились військові ордени, котрі відіграли важливу роль у Хрестових походах. Протягом усієї історії релігійне протистояння між Заходом і Сходом, тобто ісламом і християнством досліджували неодноразово. Втім, відносини між таємними товариствами заслуговує на особливу увагу, адже вони є частиною всесвітньої історії. Окреслена тема маловивчена, проте досі актуальна. Попри великий масив першоджерел про діяльність таємних товариств у Хрестових походах, проблема залишається в полі наукової уваги.

Метою статті є виявлення історичної ролі таємних товариств Західної Європи (на прикладі тамплієрів) і Сходу (на прикладі асасинів) та зв'язків між ними.

Значущості таємних товариств для ходу історії присвячено низку праць. Особливо цінні серед них роботи Г. Шустера, А. Демюрже, Д. Брандеджа, І. Березина, К. Хілленбранд та інших авторів.

Таємні товариства, феномен котрих мав багатотисячолітню традицію, були особливим типом соціально-комунікаційного зв'язку для найпрогресивніших суспільних сил. Сам термін «таємне товариство» (*Geheime Gesellschaften*, *les sociétés secrètes*) в європейському політичному просторі поширився в кінці XVIII ст. завдяки віднайденню 1784 р. в Мюнхені Ордена ілюмінатів (просвітлених). Орден заснував 1776 р. професор права Інгольштадського університету Адам Вейсгаупт (1748–1830), розчарований у франкмасонстві, котре не було надійно законспірованим, не мало політичної мети, програми її втілення й тактичних установок досягнення (Андреева, Т. В. 2018, с. 67).

Кожна таємна організація має ідеологію, своєрідну доктрину. Це головна особливість таємних товариств, котрі в той чи інший спосіб впливають на громадську думку. З появою таємних товариств і розгортанням їх діяльності науковці розпочали їх досліджувати. Ідеологічну участь таємних товариств у Хрестових походах розглядали тільки в окремих аспектах, недостатньо широко й детально.

Хрестові походи XI–XIII ст. до країн Середнього Сходу змінили долі багатьох народів. Священні війни впливали на хід політичних процесів у світі. Західний світ, який охоплював центральну та північну частини Італії, Галлії, Західної Німеччини й Англії, прагнув розширити свої межі та включити до свого складу більшість безпосередніх сусідів. Центром боротьби став Єрусалим, де стикалися дві світові релігії — іслам і християнство. Приводом стала промова папи Римського Урбана II на Клермонському соборі (південь сучасної центральної Франції). Паломництво до Єрусалима стало не просто

чеснотою, а обов'язком християн. Урбан II і єпископи, котрі взяли участь у Клермонському соборі 1095 р., були не єдиними проповідниками Хрестового походу. Виникли рухи, а також різноманітні таємні товариства, котрі організовували Хрестові походи.

Вивчаючи історію таємних товариств у Середні віки, варто звернути увагу на діяльність тамплієрів і госпітальєрів як секретних товариств і рицарських орденів, що виникли в період Хрестових походів.

Феномен військово-чернечих орденів пов'язаний з ідеєю боротьби з невірними й повернення християнському світові Святого Граду — Єрусалима. Вперше про тамплієрів (а саме про «Бідних рицарів Христа і Храму Соломонова») згадав архієпископ та історик Вільгельм Тирський — «Історії заморських подій» (1175–1185). Його книгу було створено через 50 років після заснування Ордену тамплієрів, тож сприймати викладені в ній факти слід досить обережно (Благовещенский, Г. 2010, с. 76). В праці «История тайных обществ, союзов и орденов» Георг Шустер писав: «Лучше всего дух крестовых походов отразился в духовных рыцарских орденах. Учрежденные для борьбы с неверными, приспособленные к своеобразным условиям Востока, они в весьма раннюю эпоху утвердились также и на Западе и, вследствие своего богатства и высокого общественного положения своих членов, постепенно распространили свое влияние далеко за пределы первоначальной сферы деятельности» (Шустер, Г. 2016, с. 165).

Першим і найдавнішим подібним товариством був Іоаннітський орден. При самому виникненні він приєднався до однієї скромної релігійної громади, що вже давно існувала в Святому граді. Панталеон Мауро, багатий громадянин з Амальфі, заснував тут монастир Maria delia Latina, що мав стати притулком для купців, котрі прибували до Єрусалима з його батьківщини в (Шустер, Г. 2016, с. 165). З часом мирна чернеча громада перетворилась на духовний рицарський орден тамплієрів, засновником якого став Раймунду дю Пюї.

Війна за «звільнення» Єрусалима проти турків-сельджуків перетворилась на релігійну війну християн проти мусульман. Важливо відзначити, що хрестові походи були радше політичними, аніж релігійними. Так, Ф. Успенський відзначив: «Когда первоначальная цель крестоносного движения перестала быть руководящим мотивом, выдвинулись на первое место политические соображения. Не об Иерусалиме и не об освобождении Гроба Господня из рук неверных стали помышлять вожди крестоносцев, а об основании независимых княжений на Востоке, о завоевании Византии, наконец, о торговых преимуществах в областях византийских и мусульманских» (Успенский, Ф. N/d, с. 2). У книзі хроніста першого Хрестового походу Альберта Аахенського згадані численні події, що свідчать про війну європейських країн проти «невірних».

У численних легендах про тамплієрів стверджується, що в надрах Храмової Гори останнім вдалося знайти фантастичні скарби. Це були скрині, забиті книгами й документами, що містили Найвищі Знання (впорядковувати їх пізніше взявся особисто Бернар Клервоський, провідний спеціаліст з розшифрування давньоєврейських рукописів, згодом долучений до лику святих) (Аахенський, А. 1887, с. 3).

В книзі «Крестовые походы. Священные войны Средневековья» Д. Брандеча написано: «В том же году (1118) несколько благородных мужей из рыцарского сословия, преданных Богу, благочестивых и богобоязненных, посвятили себя Христу. Они дали владыке патриарху обет жить в целомудрии, повиновении и без всякого имущества. Между ними первое и главное место занимали почтенные мужи Гуго де Пейен и Жоффруа Сент-Омер. Так как у них не было ни церкви, ни определенного помещения, то король (Балдуин I) ответил им на время жилище в той части дворца, которая на юге примыкает к храму Господню. Каноники же храма Господня уступили им на известных условиях площадь, которую они имели перед дворцом...» (Благовещенский, Г. 2010, с. 81).

Як відзначено в книзі, рицарів початково було дев'ять, але згодом, коли орден посилювався, туди увійшло майже 300 рицарів. Дев'ять французьких рицарів на чолі з Гюго де Пейном створили «Кодекс честі». Їх головним завданням був захист паломників дорогою до Єрусалима. Дуже цікаві дані про тамплієрів можна знайти в книзі М. Барбера «Процесс тамплиеров»: «хотя сами тамплиеры и заявляют, что их орден был учрежден с одобрения Святого Престола, они, принимая новых братьев в упомянутый орден, а также некоторое время спустя, заставляли неопитов выполнять нижеследующее. А именно: каждый из них во время вступления в орден, или же некоторое время спустя, или же при первой представившейся возможности, отрекался от Иисуса Христа, иногда от Святого распятия, иногда от Бога-Сына, а иногда от Бога-Отца, а иногда от Пресвятой Девы Марии и всех святых, направляемый и наставляемый теми, кто принимал его в орден. — А также, (что) все братья в ордене делали это. — А также, что большая часть (их делала это)» (Барбер, М. 1998). З цього можна зробити висновок, що науковці висувують різні версії щодо мети й місії таємного товариства тамплієрів. Політичний мотив панування на Сході не виключається й залишається гіпотезою, не перевіреною остаточно.

Орден тамплієрів («храмовників», рицарів Храму), котрий надбав величезні статки в Європі, знищили французький король Філіпп IV Красивий і папа Климент V, котрий діяв під тиском монарха. Під жорстокими тортурами тамплієри «зізнались» у тому, що буцімто відреклися від Христа, глумилися з церковних обрядів, поклонялися дияволу Бафомету, влаштовували оргії та скорялися протиприродним спокусам (історики не зійшлись на думці, що

в цих звинуваченнях було правдою) (Crow, W. 1969, p. 171–172). Відомості про життя останнього (двадцять третього) магістра ордену Храму Жака де Моля можна знайти в книзі Алена Демюрже: «Жак де Моле был принят в орден в 1265 г., в часовне дома Бона, досмотрщиком Франции. Бон относился к Бургундскому герцогству, а не к графству» (Демюрже, А. 2009, с. 45). Французи, а також увесь західний світ вважають його героєм, реформатором ордену тамплієрів, який виступав проти об'єднання орденів.

Імовірно, Хрестові походи стали приводом для створення ордену тамплієрів, котрий застосовував насильство проти мусульман, називаючи себе «Бідними рицарями Христа храму Соломона». Під час походів лише за наказом духовного глави численні християни вирушали на боротьбу, жертвуючи життями. Однак в основі Хрестових походів був один мотив — завоювання всього Східного світу.

В період третього Хрестового походу (1189–1192 рр.) виник Тевтонський орден. Як і тамплієри, члени цього німецького католицького духовно-рицарського ордену вважались одночасно монахами й рицарями і давали три традиційні чернечі обітниці: цноти, бідності та послуху. Крім релігійного фанатизму, цей орден мав свою ідеологію. Захоплення Пруссії й підкорення всіх прибалтійських народів були їх головними цілями.

Поява в пруських землях Ордену істотно активізувала політику папства щодо Галицько-Волинської Русі, а саме (це найпомітніше за понтифікату папи Іннокентія IV, 1243–1254 рр.) плани католизації вказаних земель. До якнайшвидшої реалізації цих планів підштовхувала й загроза Батисевої навали, що нависла над Європою. Проте, якщо спочатку, в 1230-ті рр., дії Папи зводилися до того, щоб відряджати на Русь єпископів-місіонерів з середовища тих, які перебували в папських володіннях у Пруссії, то в другій половині 1240-х рр. у посланнях Іннокентія IV все наполегливішою стає думка про спільне протистояння навалі з залученням Тевтонського ордену. Обіцяючи руському князеві підтримку проти татаро-монголів, курія сподівалась полегшити втілення своїх планів. Водночас папство вело переговори з Ордою й було не проти схилити (ілюзія, що тоді полонила розум багатьох світських та духовних володарів Європи) й самих татар до християнізації (за католицьким обрядом), аби потім домовитися з ними як з сюзеренами Русі й отримати від них визнання за папством прав на верховне управління руською церквою (Тевтонский... 1999).

Тевтонський орден було створено під час хрестових походів на Близький Схід у XII ст. Свою назву він отримав від давньогерманських племен тевтонів. Спочатку Орден об'єднував менше, ніж 40 чол. Його глава мав титул магістра, потім — хормейстера, пізніше — гросмейстера. Початково Орден, створений на основі шпиталю Святої Марії, займався переважно добродійністю та створенням лікарень для поранених у боях проти мусуль-

ман. Але з часом наміри хрестоносців змінилися й орден було перетворено на воєнізоване угруповання (Понкратов, А. 2001). Практично всі військові ордени були представниками католицької церкви й мали політичні амбіції. Тевтонський орден, як і орден тамплієрів, мав схожі ідеї.

Деякі джерела вказують інші дату й мету створення Тевтонського ордену: «Орден тевтонских рыцарей был основан только 5 марта 1198 г. в резиденции тамплиеров в Тире. Так, немецкие крестоносцы хотели пересечь или хотя бы умерить слишком сильное влияние орденов тамплиеров и госпитальеров... те, кого называли тогда “тевтонскими рыцарями” приобрели много земель в Пруссии и с помощью рыцарей-меченосцев принялись завоевывать прибалтийские страны (Курляндию и Ливонию)» (Лобе, М. 2007, с. 23). Тамплієри нічим не відрізнялися від тевтонських рицарів, вони вміли воювати й завдавати противникам відчутних ударів. Отже, цілі та засоби тамплієрів і рицарів Тевтонського ордену були однакові.

В той час, як у західному світі існували тамплієри, на Сході до ісламського світу проникли асасіни, котрі руйнували релігійні канони, порушували громадський порядок.

Асасінами (від арабського «assassini» — ті, що вживають гашиш) у середьовічних хроніках називали перських і сирійських ісмаїлітів, котрі належали до шийтської течії, що виникла в VIII ст. у Багдадському халіфаті, й спершу, ймовірно, виготовляли з різних трав п'янкий напій — гашиш (Тайны Востока и Запада... 2004, с. 6).

І. Березін у книзі «Восточные реформаторы» порівняв асасінів з масонами: «Подобию масонству, с которым оно совпадает не в одном пункте, учение исмаилитов имеет свои степени посвящения: иначе, впрочем, и быть не могло, потому что в мусульманском фанатическом обществе, среди которого жили и действовали Исмаилиты, полное раскрытие их исповедания могло произвести всеобщее отвращение. Первоначально считалось семь степеней посвящения, впоследствии же девять: на Востоке оба эти числа священны. Последнее деление было принято в Египте, и мы займемся им в настоящем случае, хотя не можем не заметить, что число семь у исмаилитов вообще играет большую роль» (Березин, И. 1857, электронный ресурс).

Ісмаїлітське вчення не має нічого спільного з суннізмом чи шийзмом. Це можна пояснити тим, що воно підриває всі канони ісламу. Так, імам підноситься до рівня ідола чи деспота, що в ісламі неприпустимо. Тому багато вчених, які не знають тонкощів ісламу, розглядають асасінів як вірних мусульман. Отже, чи називати рух асасінів «радикальною течією ісламу», — дуже дискусійне питання.

Цю секту заснував ісмаїлітський місіонер, який завдяки сміливості й сприятливим обставинам вибився з простих містян у глави цілої секти та набув володінь. Центром і театром своїх дій Хасан-Бен-Саббах — так звали

засновника асасінів — після кількох спроб дуже вигідно вибрав перський Кухістан, гірську країну поблизу Казбіна, де асасіни зіштовхнулися зі стародавніми перськими комуністами; в Сирії, куди потім перебрались асасінські місіонери, ісмаїліти займали гірські місцевості з хоробрим але неосвіченим населенням, котре легко піддавалося впливу проповіді, з міцними позиціями для захисту від ворогів, і зрештою велику кількість та різноманітність природних ресурсів. Не можна не схвалити такий, хоч і вимушений, маневр. Столицею Хасана була добре влаштована фортеця Аламут, сама назва якої — «Гніздо коршуна» — свідчить про її неприступність і вдалий вибір шейха асасінів (Березин, І. 1857).

В свою чергу, турецькі вчені стверджують, що Хасан Саббах 34 роки жив у фортеці Аламут, не виходячи звідти. В турецьких наукових колах Хасан Саббах називають лідером, котрий виховав перших терористів в історії (Хасан Саббах, Yeni akit gazetesi).

Таємне вчення союзу було викладено в особливій книзі законів, яку уклав Хасан. Вона складалася з семи розділів і призначалася виключно для місіонерів та найвищих розрядів союзу. Перший розділ містив основні положення найважливіших знань людства, потрібних місіонерам у їх прагненні завербувати в союз нових членів (Шустер, Г. 2016. с. 136). Книга, в якій висвітлювались усі таємні пізнання, стала головним кодексом асасінів. У ній було викладено основи пропаганди й правила ставлення до тих, хто потенційно може стати членом союзу. Релігійні вчення прирівнювались до алегорій, виконання котрих не мало значення.

В книзі «Тайные общества» Аркон Дарол написав: «Хасан же внушал своим последователям, что он тоже пророк и ровня Магомету, раз у него есть власть впустить заслуживших его милость в рай еще при жизни. А чтобы никто из посторонних не мог найти вход в его райский сад, Хасан построил неприступную крепость, через которую, воспользовавшись потайным ходом, только и можно было попасть в эту чудесную долину. Хасан завлекал в свои сети молодых людей в возрасте от двенадцати до двадцати лет, особенно тех, в ком угадывались преступные наклонности. Каждый день к нему являлась толпа юношей, и он разглагольствовал перед ними о красотахрая» (Дарол, А. 1998, с. 6).

У праці «Сто великих криминальных историй» М. Кубеєва відзначено: «Распознать подосланных убийц было невозможно. Предлагая свои услуги проводника, переводчика, мелкого торговца украшениями или даже поставщика красивых девушек, они входили в доверие к несведущим в чужих землях крестоносцам и нередко заводили отряды в безводные пустыни или горные ущелья. Ночью на стоянках девушки-сообщницы открывали палатки спящих, одурманенных алкоголем рыцарей. Их убивали кинжалами. Иногда отрезали головы и для устрашения выставляли наружу. И бесследно исчезали» (Кубеєв, М. 2012, с. 24).

Рух найманих убивць припинився під час монгольського вторгнення в країни Близького Сходу. Нащадки Чингізхана 1256 р. розгромили фортеці Аламут і Меймундіз у Західній Персії, де навчали й фізично готували асасинів (Кубеев, М. 2012, с. 25).

Асасини вважали франків можливими союзниками в боротьбі проти мусульман, а саме сунітів. Вони безжально знищували противників.

За загибель Хасана помстився його син і спадкоємець Мухамед II. Помста, в її східному вияві, поширилась не лише на вбивцю, а й на всіх його нащадків обох статей — усіх було страчено (Кейтли, Т. 2011, с. 105). Хасан Саббах ніколи не був істинним вірянном і сповідником ісламу, про що свідчать численні історики того часу.

В XI ст. на території Лівану визикла ще одна таємна секта — друзи. Нині вони існують в Ізраїлі (близько 120 тис. чол.) як окремий етнос. Окрім монотеїзму (віра в єдиного вічного Бога без початку та кінця, котрий має всі чесноти), друзи вірять у карму, що лежить в основі їх віровчення. Таємне вчення друзів докладно відоме лише їм самим. Аккалі, до яких зазвичай належать шейхи й більшість дружських жінок, є таємним товариством, розділеним на кілька розрядів (Шустер, Г. 2016, с. 146).

Хоча друзи й асасини деякий час співіснували, достовірних доказів їх взаємних зв'язків бракує.

Головним об'єктом протистояння асасинів та Ордену рицарів Храму в період Хрестових походів був Єрусалим. Заява папи Урбана II про трагедію християнського світу стала викликом для всього Заходу. Ідея заснувати постійні держави на Сході поступово заволодівала свідомістю хрестоносців.

Утім, для країн Середнього Сходу Хрестові походи були війною проти франків. Джерела того періоду малодоступні чи викривленні численними перекладами. Особливо це стосується арабської літератури. Брак перекладів мусульманських джерел є проблемою при об'єктивному аналізі теми.

Важливими для країн Близького Сходу проблемами були брак релігійної єдності та численні міжусобиці.

Слід звернути увагу на причини розколу в ісламському світі та роль у цьому таємних товариств Середнього Сходу. В книзі «Крестовые походы: взгляд с Востока» Керол Хилленбранд пише: «Религиозный раскол пронизывал мусульманскую жизнь на всех социальных уровнях. Как “добрые мусульманские суннитские правители”, Сельджукиды в 1063–1092 гг. проводили жесткую внешнюю политику, основным объектом которой было ведение войны не столько против Византии или христианских государств Кавказа (хотя подобные предприятия и имели место), сколько против своих собратьев-мусульман — «еретического» шиитского Фатимидского халифата в Каире, с которым велась длительная борьба за Сирию и Палестину» (Хилленбранд, К. 2008, с. 53).

Поява асасінів як окремої східної секти загострювала ситуацію. Так, в одній з історичних записок сельджукського султана Мелік Шаха I Хасану ібн Саббаху написано: «Ты, Хасан Саббах, создал новую религию и общину и, вводя народ в заблуждение, выступаешь против владыки над временем. Собрал вокруг себя некоторых невежественных горцев, ты говоришь им льстивые слова, и они побуждают народ взяться за оружие. Ты осмеиваешь халифов, которые являются халифами мусульман, опорой державы и народа и на которых покоится религия и государство. Тебе следует отказаться от этого заблуждения и стать истинным мусульманином. В противном случае я снаряжу войско, которое должно будет привести тебя к истинному пути или дать тебе отпор. Берегись же, берегись! Сжался над своей душой и душами своих последователей, не подвергай себя и их уничтожению. Не надейся на прочность своих крепостей и знай наверняка, что, если твоя крепость, названіе коей Аламут, окажется даже на седьмом небе, я, с помощью всевышнего Аллаха, сотру ее с лица земли» (Комментарии, электронный ресурс).

Першим латинським володарям Єрусалима доводилося виконувати численні завдання: ліквідувати мусульманські анклави в своїх землях, знищувати піратські гнізда, на котрі були багаті фатимідські порти узбережжя, спостерігати за набігами бедуїнів на південному кордоні, й, в очікуванні походу на Єгипет і Дамаск — традиційну ціль франкської експансії, — відбивати наступ єгиптян і дамаскинців на палестинську Сирію (Ширар, Ж. 2002, с. 49).

До появи ісмаїлітів увесь Середній Схід перебував під владою тюрків-сельджуків. Не було релігійного розколу в мусульманському світі. Історія ісмаїлітського повстання в Ірані була пов'язана з іменем Хасана ібн Саббаха. Ймовірно, що він хотів створити державу всередині держави Сельджукідів. Так про це пише Строева в книзі «Государство исмаилитов в Иране»: «С 1081 г. после возвращения Хасана ибн Саббаха из Египта начинается новый период его деятельности. Ему было уже около 27 лет. Свыше десятилетия он был связан с исмаилитами, побывал в Сирии и Египте, тысячи километров проехал по суше, плавал по Средиземному морю, полтора года прожил в фатимидской столице. Кончился период накопления политических и религиозных знаний. Начиналась пора активной политической и пропагандистской деятельности. Уже в это время о его деятельности и связях с исмаилитами было известно сельджукским властям, и они его разыскивали. В Исфахане, куда он отправился после возвращения из Египта, Хасану ибн Саббаху пришлось скрываться. Он нашел убежище в доме раиса Абу л-Фазла, своего тайного сторонника. Однажды, жалуясь на судьбу и рассуждая о фанатизме султана Мелик-шаха и его министров, Хасан ибн Саббах вздохнул и сказал: “О горе! Если бы (хоть) два человека были со мной единокоренны, то я бы это царство перевернул вверх дном”. Раис Абу л-Фазл

приняв слова Хасана ібн Саббах за бред сумасшедшего и даже стал подмешивать ему в пищу лекарства. Политическая цель Хасана ібн Саббах была сформулирована им очень четко: уничтожить политическую власть Сельджуков, “перевернуть вверх дном” все государство, освободить от их господства население Ирана и его территорию. Такова была первоочередная задача исмаилитов. Конечно, уже в это время Хасан ібн Саббах не был одинок и имел единомышленников» (Строева, Л. 1978, с. 47).

Ці відомості доводять, що Хасан ібн Саббах хотів створити ісмаїлітську державу, знищивши політичну владу сельджуків. У знаменитій книзі Нізам Ал-Мулька «Сіясет-наме» («Книга про правління») ісмаїлітів, котрі виступали проти держави Сельджуків, описано дуже зневажливо.

Отже, асасіни, як і решта таємних товариств, прагнули до влади, в даному разі над Іраном і його мешканцями. Лише після захоплення Аламута, Хасану ібн Саббаху вдалося започаткувати ісмаїлітську державу. Таємна пропаганда ісмаїлізму перетворилася на збройну боротьбу проти Сельджуків. Понад те, цю війну можна оцінити і як націоналістичну: персів проти тюрків.

Попри велику кількість джерел арабською, французькою, латиною, присвячених періоду Хрестових походів, конкретних фактів і відомостей про контакти асасинів з Ватиканом зовсім мало. Однак, якщо аналізувати появу асасинів саме в період Хрестових походів, то можна згадати про гіпотезу таємних контактів асасинів з хрестоносцями Ватикану. Виступ однієї людини чи групи людей проти великої держави Сельджуків здається сумнівним. Тож зовнішніми ворогами держави Сельджуків були не лише хрестоносці, але й ісмаїліти. Останні на чолі з Хасаном ібн Саббахом убивали не тільки християн, але й мусульман, котрі не хотіли сповідувати їхнє вчення. Тобто вони сприяли розколу ісламу, чого прагнули й хрестоносці.

В деяких джерелах вказано, що в ході війни асасіни уклали союз з франками: «Гораздо сложнее оказалось дело 1173 г.: ассасины (исмаилиты) из Джебель Нозайри, за владениями которых наблюдали тамплиеры из Шастель Бланк и с которых взымали ежегодную дань, предложили королю заключить союз с франками против мусульман (поговаривали даже, что они собирались принять крещение) и попросили у Амори избавить их от выплаты 2000 безанов, которые были на них наложены орденом» (Строева, Л. 1978, с. 138).

Єдиним лідером мусульманського світу в період Хрестових походів був султан Саладін (Салах Ад-Дин) Ейюббі. Хоча його ім'я не пов'язане з таємними товариствами, він змінив долю всього Близького й Середнього Сходу. Саладін сповідував сунітський іслам. До приходу хрестоносців у імперії Саладіна з центром у Дамаску мирно жили мусульмани, іудеї та християни. Для мусульман Єрусалим є святим містом після Мекки й Медіни, там розміщені Купол скелі та мечеть Аль-Акса. 1187 р. хрестоносці здали Єрусалим султанові Єгипту й Сирії Саладіну.

Оголосивши джихад (священну боротьбу за віру), султан Саладін прагнув об'єднати мусульман, наказавши їм стояти проти хрестоносців за святинню не на життя, а на смерть. Саладін був чесним, достойним і шляхетним суперником, про якого пізніше говорила вся Європа. Так про нього писав Баха ад-Дін: «Султан был мягкого нрава, приветливым, прекрасным собеседником. Он хорошо разбирался в генеалогии арабов, прекрасно знал подробности битв, в которых те участвовали; как свои пять пальцев знал родословную своих лошадей, помнил великое множество любопытных и удивительных историй» (Баха ад-Дин. 2009, с. 31).

Султан Саладін захистив усю ісламську цивілізацію не лише від хрестоносців, але й від асасинів. Він створив таку секретну службу, яка одного дня заарештувала всіх асасинів у Дамаску. Дізнавшись про їх страту, вождь асасинів, відомий «Гірський старець», віддав перевагу укладанню миру з рішучим султаном (Измаилов, И. 2007).

Якщо за Саладіна асасини ще могли існувати, то з приходом мамлюків усе змінилося. Асасини побоювалися султана Саладіна. Так, Л. Семенова в книзі «Салах Ад-Дин и мамлюки в Египте» написала: «Несомненно, что было достигнуто определенное соглашение между Салах ад-дином и исмаилитской феодальной верхушкой, ибо исмаилиты никогда более не выступали против Салах ад-дина. Видимо, они опасались растущей мощи аййубидского Египта, а Салах ад-дин стремился использовать исмаилитов в борьбе с крестоносцами. Убийство исмаилитами видного вождя крестоносцев, маркиза Кондрата Монферратского, в Тире в 1192 году, и было, по всей вероятности, одним из результатов этого соглашения» (Семёнова, Л. 1966, с. 72).

Про це також ідеться в книзі «Полная история тайных обществ и сект мира»: «Некоторые христианские государи подозревались в потворстве действиям ассасинов. Один из них — Ричард Львиное Сердце, и английские писатели честно старались снять с него обвинение в том, что он подстрекнул ассасинов к убийству Конрада Монферратского. Долго также существовал слух, что Ричард через Хасана и его ассасинов покушался и на жизнь короля французского. Племянник Барбароссы, Фридрих II, был отлучен от церкви Иннокентием II за то, что он попросил ассасинов убить герцога Баварского, а сам Фридрих II в письме к богемскому королю обвиняет эрцгерцога австрийского в покушении на свою жизнь посредством этих же агентов. Историки также упоминают об одном арабе, который в 1158 г. был пойман в императорском лагере при осаде Милана, с намерением убить императора (Благовещенский, Г. 2010, с. 590)».

Викладене свідчить про те, що асасини могли підтримувати взаємовигідні й водночас таємні зв'язки з християнськими володарями.

В ті часи таємні товариства як Сходу, так і Заходу переймалися поширенням своєї ідеології, тому всі засоби вважали прийнятними. Зв'язок між

таємними товариствами Середнього Сходу та представниками західних країн, імовірно, існував.

Отже, можна зробити такі висновки. Головним фактором виникнення таємних товариств у період Середьовіччя стали Хрестові походи. Релігійна війна між Заходом і Сходом поступово перетворювалась на ідеологічне протистояння, котре супроводжувалося конфліктом ідей та інтересів. Ініціатива першого Хрестового походу належала папі Урбану II, який ухвалив політичне рішення з релігійним підтекстом. За прикладом західних країни, де вже діяли таємні рицарські ордени, в країнах Середнього Сходу виникли товариства, що сповідували власні релігії.

Між цими товариствами не було союзу, але, як указують деякі джерела, існувала взаємовигідна співпраця. Асасіни могли підтримувати союз з франками й боротися проти сунітів. Так, попри різні думки істориків, а також наявність різних за спрямуванням джерел, присвячених періоду Хрестових походів, одноголосності щодо особливостей відносин між тамплієрами й асасінами немає.

- Аахенский, А. 1887. *Иерусалимская история*. Кн. 1. Т. III. Санкт-Петербург.
- Андреева, Т. В. 2018. Александр I и внутренняя безопасность Российской империи: правительство, тайные общества и дворянство. *Saint-Petersburg Historical Journal*. № 1. С. 66–88.
- Барбер, М. 1998. *Процесс тамплиеров*. Москва: Алетея. [Online]: <https://tinyurl.com/ycvj4dzw>
- Баха ад-Дин. Саладин, 2009. *Победитель крестоносцев*. Москва: Диля. С. 31.
- Березин, И. 1857. Восточные реформаторы. *Современник*. № 10. 1857.
- Благовещенский, Г. & Лин фон Паль & Спаров, В. 2010. *Полная история тайных обществ и сект мира*. Москва: Астарель.
- Брандедж, Д. 2011. *Крестовые походы. Священные войны Средневековья*. Москва: Центрполиграф.
- Ваххабиты и масоны. Тайны Востока и Запада*, 2004. Москва: Эксмо. С. 6.
- Дарол, А. *Тайные общества*. 1998. Москва: Крон-Прес.
- Демюрже, А. 2009. *Жак де Моле: Великий магистр ордена тамплиеров*. Санкт-Петербург: Евразия.
- Измаилов, И. 2007. Меч Аллаха. *Вокруг света*. [Online]: <http://www.vokrugsveta.ru/vs/article/2926/>
- Кейтли, Т. 2011. *Тамплиеры и другие тайные общества Средневековья*. Москва: Центрполиграф.
- Кубеев, М. 2012. *Сто великих криминальных историй*. Москва: Вече.
- Лобе, М. 2007. *Трагедия ордена тамплиеров*. Москва: Вече.
- Понкратов, А. 2001. Именем Девы Марии. *Вокруг Света*. [Online]: <http://www.vokrugsveta.ru/vs/article/56/>
- Семёнова, Л. В. 1966. *Салах ад-Дин и мамлюки в Египте*. Москва: Наука.
- Строева, Л. 1978. *Государство исмаилитов в Иране в XI–XIII вв*. Москва.
- Тевтонский орден во внешней политике князя Даниила Галицкого, 1999. *Восточная Европа в исторической перспективе. К 80-летию В. Т. Пауцто*. Москва: Языки русской культуры.

Успенский, Ф. И. N/d. *История крестовых походов. Православие и современность*. Ширар, Ж. 2002. *Латино-Иерусалимское королевство*. Санкт-Петербург: Евразия.
 Шустер, Г. 2016. *История тайных обществ, союзов, орденов*. Москва: Просвещение.
 Crow, W. B. A. 1969. *A History of Magic, Witchcraft and Occultism*. Leningrad. P. 171–172.
 Hasan Sabah kimdir? *Yeni Akit gazetesi*. [Online]: https://www.yeniakit.com.tr/kimdir/Hasan_Sabbah

Aahenskij, A. 1887. *Ierusalimskaja istorija. [Jerusalem History]*. Kn. 1. T. III. Sankt-Peterburg. [In Russian].

Andreeva, T. V. 2018. Aleksandr I i vnutrennjaja bezopasnost' Rossijskoj imperii: pravitel'stvo, tajnye obshhestva i dvorjanstvo. [Alexandr the 1st and Internal Security of Russian Empire: Government, Secret Societies and Nobles]. *Saint-Petersburg Historical Journal*. № 1. S. 66–88. [In Russian].

Barber, M. 1998. *Process templierov. [Templars Process]*. Moskva: Aletejja. [Online]: <https://tinyurl.com/ycvj4dzw> [In Russian].

Baha ad-Din. Saladin, 2009. *Pobeditel' krestonoscev. [The Winner of Crusaders]*. Moskva: Dilja. S. 31. [In Russian].

Berezin, I. 1857. Vostochnye reformatory. [Eastern Reformers]. *Sovremennik*. № 10. 1857. [In Russian].

Blagoveshhenskij, G. & Lin fon Pal' & Sparov, V. 2010. *Polnaja istorija tajnyh obshhestv i sekt mira [Complete History of World Secret Societies and Sects]*. Moskva: Astarte'. [In Russian].

Brandedzh, D. 2011. *Krestovye pohody. Svjashhennye vojny Srednevekov'ja. [Crusades. Sacred Wars of the Middle Ages]*. Moskva: Centrpoligraf. [In Russian].

Vahhabity i masony. *Tajny Vostoka i Zapada. [Wahhabis and Masons. Eastern and Western Misteries]*, 2004. Moskva: Jeksmo. S. 6. [In Russian].

Darol, A. *Tajnye obshhestva. [Secret Societies]*. 1998. Moskva: Kron-Pres. [In Russian].

Demjurzhe, A. 2009. *Zhak de Mole: Velikij magistr ordena templierov. [Jacques de Molay: Great Master of Templars Order]*. Sankt-Peterburg: Evrazija. [In Russian].

Izmailov, I. 2007. Mech Allaha. [The Allah's Sword]. *Vokrug sveta*. [Online]: <http://www.vokrugsveta.ru/vs/article/2926/> [In Russian].

Kejtli, T. 2011. *Tampliery i drugie tajnye obshhestva Srednevekov'ja. [Templars and Other Secret Medieval Societies]*. Moskva: Centrpoligraf. [In Russian].

Kubeev, M. 2012. *Sto velikih kriminal'nyh istorij. [Hundred of Great Criminal Stories]*. Moskva: Veche. [In Russian].

Lobe, M. 2007. *Tragedija ordena templierov. [Tragedy of the Templars Order]*. Moskva: Veche. [In Russian].

Ponkratov, A. 2001. Imenem Devy Marii. [In the Name of Blessed Virgin Mary]. *Vokrug Sveta*. [Online]: <http://www.vokrugsveta.ru/vs/article/56/> [In Russian].

Semjonova, L. V. 1966. *Salah ad-Din i mamljuki v Egipte. [Salakh ad-Din and Mamluks in Egypt]*. Moskva: Nauka. [In Russian].

Stroeva, L. *Gosudarstvo ismailitov v Irane v XI–XIII vv. [Ismailits State in Iran in 11th – 13th Cent.]*. 1978. Moskva. [In Russian].

Tevtonskij orden vo vneshnej politike knjazja Daniila Galickogo [Teutonic Order in Foreign Affairs of Prince Danylo Haljtskiy], 1999. *Vostochnaja Evropa v istoricheskoj perspektive. K 80-letiju V. T. Pashuto*. Moskva: Jazyki russkoj kul'tury. [In Russian].

- Uspenskij, F. I. N/d. Istorija krestovyh pohodov. [History of Crusades]. *Pravoslavie i sovremennost'*. [In Russian].
- Shirar, Zh. 2002. *Latino-Ierusalimskoe korolevstvo*. [Kingdom of Latins and Jerusalem]. Sankt-Peterburg: Evrazija. [In Russian].
- Shuster, G. 2016. *Istorija tajnyh obshchestv, sojuzov, ordenov*. [History of Secret Societies, Unions and Orders]. Moskva: Prosveshhenie. [In Russian].
- Crow, W. B. A. 1969. *A History of Magic, Witchcraft and Occultism*. Leningrad. P. 171–172.
- Hasan Sabah kimdir? *Yeni Akit gazetesi*. [Online]: https://www.yeniakit.com.tr/kimdir/Hasan_Sabbah

УДК: [94:378.6](477)«1917/1920»(045)
DOI: 10.20535/2307-5244.47.2019.158269

Ю. В. Хитровська

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

Iu. Khytrovska

*National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ УКРАЇНІЗАЦІЇ В КИЇВСЬКІЙ ПОЛІТЕХНІЦІ У 1920–1930-Х РР.

*On the Implementation of the Ukrainization
in the Kyiv Polytechnic Institute during the 1920–1930s*

Спираючись на архівні документи й матеріали, а також спеціальну наукову літературу, автор статті аналізує впровадження політики українізації у 1920–1930-х рр. у вищій технічній школі в УСРР на прикладі Київського політехнічного інституту та особливості її перебігу.

Ключові слова: українізація, вища технічна освіта, професорсько-викладацький склад, Київський політехнічний інститут.

The author analyses the implementation of the ukrainization in the technical school in Soviet Ukraine during the 1920–1930s on the case study of the Kyiv Polytechnic Institute. A large number of scientific studies is devoted to the issue of ukrainianization in the specific period. In her investigation author used archival documents and materials. Based on the archival materials and documents, author asserts that, despite some difficulties and, in separate incidents, counteraction, the implementation of the policy of ukrainization during the 1920–1930s promoted the usage of Ukrainian language in the Kyiv Polytechnic Institute, rised its prestige among students and the academical staff, gave a chance to make the